

КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: КРОСС-НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

УДК 316.334:17 +327

НОРМАТИВНА ПЕРМІСИВНІСТЬ: УКРАЇНСЬКІ ТА ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІ ЗАКОНОМІРНОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ

О. Б. Демків, Л. М. Кондратик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна,
oldemkiv@gmail.com, lkondratyk@gmail.com*

Здійснено концептуалізацію поняття "пермісивне суспільство" та на підставі бази даних Європейського соціального дослідження (хвиля 2008 року) сконструйовано індекс нормативної пермісивності. Виявлено конфесійні, політичні, економічні та демографічні закономірності вкорінення нормативної пермісивності в європейських країнах.

Ключові слова: кросс-національне дослідження, нормативна пермісивність, пермісивне та рестриктивне суспільство, індекс пермісивності.

Спроби науковців "схопити" в універсальній формулі змінність, "мозаїчність" та "плинність" сучасної соціальної реальності відповідають одному із базових методологічних принципів соціології – генералізації, яка не лише є результатом наукового пошуку, а у певному сенсі є і його вихідною точкою. Генералізація чи не найяскравіше виявляється у масштабних кросс-національних дослідженнях: дослідник "впорядковує" та "виструнчує" соціальну реальність різних, часом відмінних у багатьох планах суспільств, використовуючи терміни, концепції, теорії, які, як передбачається, є універсальними, релевантними щодо всіх контекстів. Усю множину, часто суперечливих, різноспрямованих соціальних процесів соціолог-компаративіст інтерпретує, обираючи фокус аналізу, методологію, теоретичні засади, термінологічний апарат та конкретні методи дослідження.

Таким чином, ще на етапі, який передує самому дослідженню, соціолог-компаративіст здійснює генералізацію, виявляючи ті аспекти складної соціальної реальності, які можуть бути вивчені через конкретну дослідницьку оптику. Зрозуміло, що у ході генералізації відбувається схематизація і спрощення соціальної реальності, нехтування одними її аспектами на користь інших. Так переплітаються дедуктивний та індуктивний спосіб наукового пошуку.

У межах цієї розвідки центральним елементом такої пояснювальної схеми, яка уніфікує, схематизує і виструнчує соціальну реальність, є поняття пермісивності (від англ. *permission* – дозвіл) та концепція ”пермісивного суспільства”. Ці поняття привертають увагу дослідника до нормативного виміру соціальності та до глобальних тенденцій у ньому, які попри їхню локальну специфічність мають і спільні риси: одна з них – встановлення соціальних систем із вбудованим інституційним механізмом нормативної гнучкості чи, точніше, нормативної екстенсивності. Пермісивним є суспільство, в якому наявна тенденція до розширення нормативних меж, декриміналізації раніше формально засуджуваних і караних соціальних практик та дій, а також до відповідних змін масової свідомості. Концептуальною протилежністю до пермісивного суспільства є рестриктивне суспільство (від англ. *restriction* – заборона). Концептуально важливим є питання про те, чи треба вважати пермісивність ознакою саме сучасних суспільств, а чи пермісивність була тою чи іншою мірою притаманна і попереднім етапам соціального розвитку. Відповідно до змісту комплексів соціальних технологій нормативного регулювання соціальної поведінки, що втілюються у конкретних суспільствах, є підстави розмежувати два ідеальні типи суспільств: рестриктивні та пермісивні. Кожен із двох ідеальних типів, у крайньому вияві, містить внутрішні суперечності, які неминуче призводять до формування гібридних соціально-технологічних систем із елементами як рестриктивного, так і пермісивного характеру. Рестриктивне суспільство є занадто резистентним, несприйнятливим до соціальних інновацій та відповідно занадто інституційно ригідним, таким, що чинить опір соціальним інноваціям і входить у суперечність із самою динамічністю соціального. Натомість у пермісивному суспільстві бракує нормативного фундаменту соціальної солідарності, моральної вкоріненості важливих для суспільства норм поведінки, інститутів та соціальних практик.

Динаміка нормативних систем включає універсальний спектр ймовірної мінливості. У розвитку кожного соціуму міститься як досвід екстенсивної динаміки нормативної системи, так і досвід звуження нормативних меж. Тобто, пермісивним суспільством є суспільство, в якому впродовж значного періоду часу нормативні кордони перебувають у екстенсивній динаміці, яка забезпечується інституційними механізмами. Центральним принципом цих інституційних механізмів є *репосивність інституційної системи*, яка втілюється, наприклад, у можливості зміни законодавства, скасування нормативних заборон, декриміналізації певних соціальних практик у відповідь на вимогу (англ. – *claim*) зацікавлених соціальних груп. Тяжіння до формування гібридних пермісивно-рестриктивних систем знаходить вияв у коливальній динаміці, коли періоди гнучкості та розширення нормативних меж змінюються періодами їхнього звуження та посилення. Власне, ця нормативна динаміка і становить собою ”фабулу” морального розвитку людства.

У науковому дискурсі триває дискусія щодо історичної точки відліку, з якої можна виводити появу пермісивного суспільства. Існує теза про 60-ті роки ХХ століття як про таку точку відліку. Водночас більш сучасною та такою, що відповідає методології нової соціальної історії, є теза про більш давню історичну вкоріненість і довготривалість процесу, який лише інтенсифікується у другій половині ХХ століття. Останню позицію відстоює Т. Фішер, який стверджує, що еволюцію нормативної системи, яка врешті при-

звела до формування пермісивного суспільства, треба відстежувати від Вікторіанської доби (пізнього ХІХ століття), аналізуючи історичну діалектику між рестриктивним та пермісивним "моральним кодом" – консервативними та ліберальними тенденціями. Йдеться про лібералізацію норм законодавства, які регулювали розлучення; дискусії щодо цензури в літературі і кіно; поступову емансипацію неконвенційних форм сексуальності, насамперед гомосексуалізму, що інтенсифікуються, починаючи з 50-х років ХХ століття [1].

Пошук відповіді на питання хронологічної локалізації початків становлення пермісивного суспільства змушує дослідника визнати нелінійний характер історичного розвитку більшості суспільств світу в цьому сенсі. Такий розвиток є радше циклічним, за якого етапи відносного послаблення і розширення нормативних меж змінюються етапами їх посилення та звуження. Так, Бокаччо і де Сад у свій час і у своєму контексті символізують посилення пермісивних тенденцій, в той час як Саванарола і Бональд – рестриктивістський реванш. У цьому сенсі коливальна динаміка історичного домінування пермісивного та рестриктивного морального кодів уподібнює соціум до міфічного змія Уробороса, що поглинає власний хвіст, – символ нескінченного відродження, циклічності розвитку та самореферентності.

На сучасному етапі розвитку людства відбувається інтенсифікація процесів переозначення нормативних меж – тенденція, приклади якої спостерігаються у всіх сучасних суспільствах. У деяких політико-культурних ареалах поява цієї тенденції є органічним продовженням тривалого історичного розвитку. На сучасному етапі історично-соціального розвитку авангардом людства в цьому сенсі є розвинуті суспільства "західного" світу. В інших суспільствах вкорінення нормативної пермісивності є наслідком запозичення, спричиненого політичною, економічною та соціокультурною кон'юнктурою сучасності. Окремим випадком є екстенсивна динаміка нормативних меж суспільства як прояв його кризи – у такому випадку розширення нормативних меж є антисистемним та вказує на процеси соціальної ерозії: йдеться уже не про специфічний зміст соціальних технологій, що нейтралізують дисфункційні наслідки нормативної трансформації, а про неспроможність соціальної системи підтримувати нормативний зразок. Таке суспільство стає безборонним перед "внутрішніми агресорами", "новітніми варварами", які руйнують саме серце соціуму – його нормативну систему, що генерує соціальну солідарність та порядок.

Окрім констатації наявності цієї тенденції в нормативному просторі більшості сучасних суспільств та досліджень закономірностей соціального вкорінення пермісивності, її взаємозв'язку із генерацією та врегулюванням соціальних проблем, складовою наукового дискурсу є і полемічна соціально-критична складова, відповідно до утвердження публічної модальності існування соціології.

У межах цієї складової наукового дискурсу з приводу інтенсифікації переозначення нормативних меж у сучасному світі широко представлений, умовно кажучи, алармістський напрям. Згідно з ним, прогресуючий пермісивізм стає соціальною патологією, що руйнує саму соціальність. Пермісивне суспільство дає змогу руйнувати засади, без яких існування гармонійного суспільства неможливе. Суспільство відмовляється від захисту сім'ї та релігійної спільноти і в результаті буде безборонним перед лицем

непогамованих бажань індивідуалізованих шукачів приватного блага. Пермісивне суспільство відмовляється від захисту єдиних ефективних перепон на шляху "внутрішніх агресорів", "новітніх варварів", які, подібно до гунів і вандалів, зруйнують саме серце соціуму – його нормативну систему, що генерує соціальну солідарність та порядок. За цією логікою інтерпретації, наприклад, сексуальна пермісивність призвела до деградації сексуальної моралі, дестабілізації інституту шлюбу, що дисфункційно впливає на виконання ним однієї із центральних функцій – виховної, таким чином мультиплікуючи негативні соціальні наслідки.

В емпірично спрямованій частині роботи зосередимося на українському суспільстві та ступені його пермісивності в загальноєвропейському контексті. Емпіричною базою для такого дослідження є база даних четвертої хвилі Європейського дослідження цінностей (*European Values Study*) – масштабного кросс-національного дослідження, початки проведення якого сягають 1981 року [2].

Рівень пермісивності суспільств учасників дослідження вимірювався на підставі сконструйованого інтегрованого показника – індекса пермісивності. До нього увійшло сім змінних, що стосувалися ставлення респондентів до: 1) вживання "легких" наркотиків, 2) гомосексуальності, 3) абортів, 4) розлучень, 5) евтаназії, 6) суїциду, 7) проституції.

Респондентам пропонували відповісти на запитання, "Якою мірою можна виправдати кожен із названих соціальних практик", обравши свій варіант відповіді на десятибальній шкалі, на якій альтернатива "1" означала "цього ніколи не можна виправдати", а альтернатива "10" – "це завжди можна виправдати".

Розподіл середніх значень за цими показниками є таким. Вживання "легких" наркотиків є найменш прийнятним у Вірменії (1,103), а найбільш прийнятним у Данії (7,61). Середній бал, за відповідями українських респондентів, 1,23 при середньоєвропейському показнику 1,89. Гомосексуальність є найменш прийнятною у Грузії (1,13), а найбільш прийнятною в Данії (7,89). Українські респонденти відзначаються низьким рівнем виправдання гомосексуалізму (1,605) при середньоєвропейському показнику 3,62. Найменше схильні виправдовувати аборт респонденти з Молдавії (2,89), а найбільше готові виправдовувати цю контраверсійну медичну процедуру данці (7,96). Середній бал українських респондентів, як і щодо решти показників, є нижчим за середньоєвропейський (3,41 при середньоєвропейському показнику 4,09). Соціальну практику розлучень найменше виправдовують молдавські респонденти (3,04), а найбільше – данські (7,99). Показник українських респондентів 4,31 при середньоєвропейському показнику 5,21. Схильні виправдовувати суїцид та евтаназію на європейському просторі найбільшою мірою данські респонденти (7,61 та 7,93 відповідно), а найменшою мірою – грузинські респонденти (1,13 та 2,42 відповідно). Середні бали українських респондентів щодо обох питань, як і щодо попередніх показників, є нижчими за середньоєвропейські: 1,41 при середньоєвропейському показнику 2,44 у відповіді на питання про самогубство; 3,64 при середньоєвропейському показнику 4,3 у відповіді на питання про суїцид. Рівень виправдання, а отже і соціальної прийнятності проституції є найнижчим у Грузії (1,18), а найвищим – у Данії (7,65). В Україні рівень виправдання проституції є нижчим за середньоєвропейський (1,83 при середньоєвропейському показнику 2,65).

Попри позірну тематичну строкатість, сконструйований індекс відзначається високим рівнем цілісності у всіх досліджуваних суспільствах. Найнижчим його значення виявилось для Вірменії (α -Кронбаха – 0,545), а найвищим – для Польщі (α -Кронбаха – 0,874). Результати розподілу країн учасниць Європейського дослідження цінностей (хвиля 2008 року) за індексом пермісивності наведені на рисунку 1.

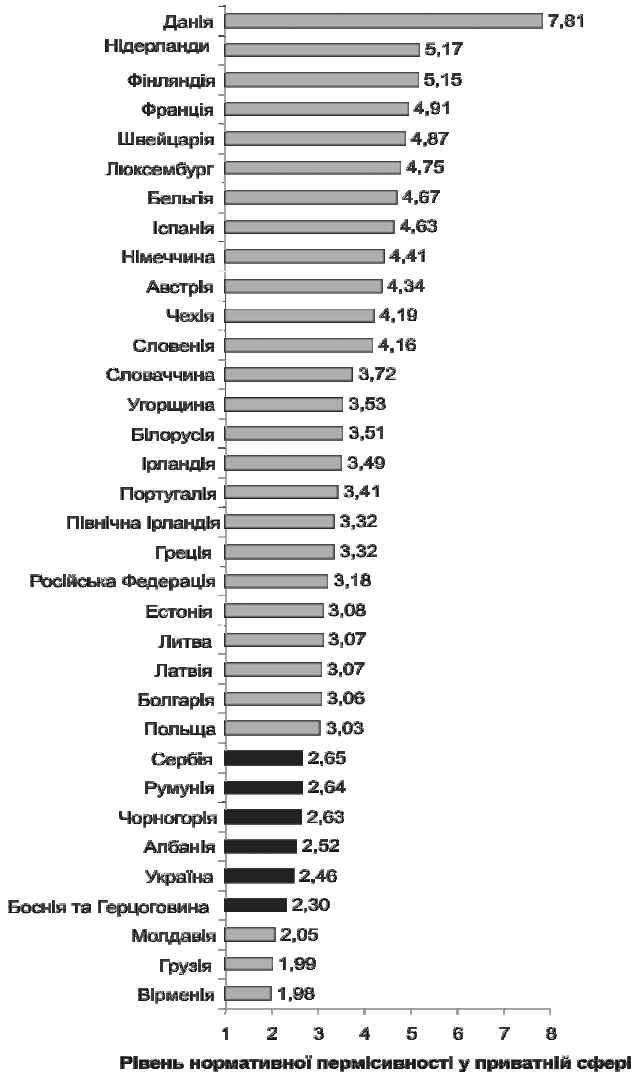

Рисунок 1. Розподіл країн-учасниць Європейського дослідження цінностей за індексом пермісивності¹

¹ У таких країн як Сербія, Румунія, Чорногорія, Албанія, Боснія та Герцоговина відмінностей у рівнях пермісивності з Україною за критерієм Тамхена немає.

Кластеризація країн у наведеному ранжуванні дає змогу виявити, принаймні у гіпотетичній формі, особливості утвердження пермісивності в досліджуваних суспільствах. Так, чітко простежується латентна структура розподілу країн за такими чинниками (ознаками) як: 1) конфесійний, 2) політичний, 3) економічний. Названі чинники (ознаки) є до певної міри автономними, хоч і тісно переплітаються, витворюючи таку емерджентну характеристику соціуму, як рівень його пермісивності.

За конфесійним чинником країни розподілились так: в авангарді європейських країн із високим рівнем пермісивності переважають ті, в яких у конфесійному сенсі домінує протестантизм. Країни переважно католицькі за конфесійним складом населення, перебувають усередині ранжування, тоді як країни із переважанням православ'я перебувають "у хвості" ранжування і відзначаються найнижчим рівнем нормативної пермісивності в європейському просторі.

Латентна структура розподілу країн за політичним чинником (ознакою) є такою: вгорі ранжування розташувалися "старі європейські країни" – ті, в історичному досвіді яких немає досвіду державного соціалізму, а процеси демократизації розпочалися після Другої світової війни або раніше, і які сьогодні відзначаються найвищим рівнем демократії у світовому масштабі. Усередині ранжування перебувають "нові європейські країни" – країни, в яких є досвід соціалістичного минулого або періоди авторитарного розвитку після Другої світової війни та які сьогодні інтегровані в Європейський Союз. Найнижчим рівнем пермісивності характеризуються країни колишнього соцтабору, які не увійшли до Європейського Союзу та які в європейському масштабі є найбільш проблемними у сенсі авторитарних інтенцій влади та дотримання прав людини.

Економічна логіка розподілу рівня пермісивності полягає у тому, що країни із найвищим рівнем якості життя є водночас і країнами із найвищим рівнем пермісивності. Зберігається і зворотна закономірність.

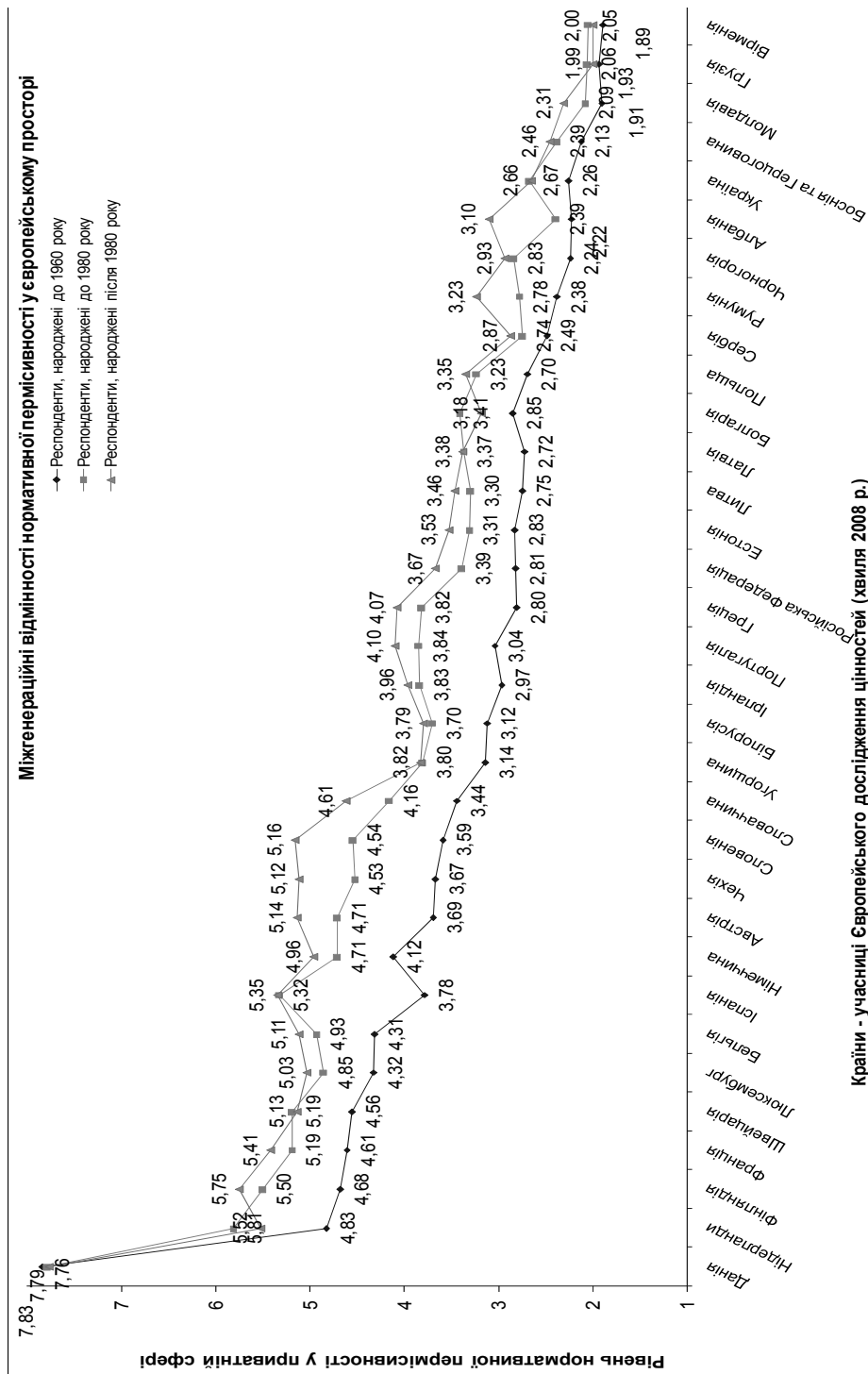
Отже, можемо виділити щонайменше три виміри соціального, в яких відносно автономно визначається рівень пермісивності суспільств. У кожному з цих вимірів впродовж останніх десятиліть виявилися процеси, які визначають винятково глибоке вкорінення пермісивності саме на сучасному етапі історичного розвитку. Це:

1) у релігійній сфері – процеси секуляризації чи, принаймні, деклерикалізації, які призводять до поширення соціального плюралізму;

2) у політичній сфері – встановлення політичних систем, які характеризуються високим рівнем респонсивності;

3) в економічній сфері – поширення технологій та способу виробництва, які сприяють індивідуалізації споживання і, врешті, автономізації індивіда.

Важливою і бажаною складовою компаративного дослідження є прогностична складова. За умови відсутності даних лонгітюдного чи трендового дослідження, які безпосередньо спрямовані на виявлення часової динаміки соціальних явищ, досліднику залишаються квазіпрогностичні методи, такі як, наприклад, порівняння соціальних установок респондентів різних вікових груп, виявлення міжгенераційних відмінностей та передбачення потенційного соціального "зсуву". Розгляньмо рівень пермісивності населення європейських країн за трьома віковими групами: 1) респонденти, народжені до 1960 року, 2) респонденти, народжені до 1980 року, 3) респонденти, народжені після 1980 року.

Країни - учасниці Європейського дослідження цінностей (хвиля 2008 р.)

Як бачимо, населення країн – учасниць Європейського дослідження цінностей демонструє наявність стійких паттернів зміщення нормативних меж. Чітко простежується тенденція до міжгенераційного розриву в рівнях нормативної пермісивності: він найбільший між респондентами, народженими до 1960 року та після 1960 року. Молодші респонденти відзначаються статистично значимо вищим рівнем нормативної пермісивності майже у всіх країнах – учасницях дослідження. Було виявлено лише три винятки із цього правила нормативної динаміки: це населення таких країн, як Данія, Вірменія та Грузія (лише в цих трьох країнах рівні нормативної пермісивності представників трьох вікових груп не відрізняються на статистично значимому рівні). Отже, в нормативному просторі Європи є підстави виділити три групи країн:

1) статично-пермісивні суспільства (прикладом такого суспільства є Данія, де високий рівень пермісивності характерний для респондентів усіх вікових груп та не існує міжгенераційної нормативної прірви);

2) динамічно-пермісивні суспільства в яких спостерігаються статистично значимі відмінності в рівнях пермісивності між представниками різних вікових груп (такими є більшість європейських країн);

3) статично-рестриктивні суспільства, в яких немає міжгенераційної нормативної прірви, а рівень пермісивності низький.

-
1. *Fisher T. Permissiveness and the politics of morality / T. Fisher // Contemporary British History. – Vol. <http://www.informaworld.com/smpp/title%7Edb=all%7Econtent=t713634559%7Etab=issueslist%7Ebranches=7-v77>, – 1993. – P. 149–165.*
 2. EVS Foundation / Tilburg University: European Values Study 2008, 4th wave, Integrated Dataset. GESIS Cologne, Germany, ZA4800 Data File Version 1.0.0 (2010-06-30) DOI:10.4232/1.10059. Режим доступу до бази даних: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads>.

НОРМАТИВНАЯ ПЕРМИССИВНОСТЬ: УКРАИНСКИЕ И ОБЩЕЕВРОПЕЙСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ

О. Б. Демків, Л. М. Кондратюк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
oldemkiv@gmail.com, lkondratyk@gmail.com*

Концептуалізується поняття ”пермісивне общество” і на основі бази даних Європейського соціального дослідження (хвиля 2008 року) сконструйовано індекс нормативної пермісивності. Обнарені професійні, політичні, економічні і демографічні закономірності соціальної укорененості нормативної пермісивності в європейських країнах.

Ключевые слова: кросс-национальное исследование, нормативная перmissивность, перmissивное и рестриктивное общество, индекс перmissивности.

NORMATIVE PERMISSIVENESS: UKRAINIAN AND EUROPEAN PATTERNS AND TENDENCIES

O. B. Demkiv, L. M. Kondratyk

*Ivan Franko National University of L`viv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine
oldemkiv@gmail.com, lkondratyk@gmail.com*

Permissive society concept is elaborated and the permissiveness index is constructed on the basis of European values survey (wave 2008). The confessional, political, economic and demographic patterns of the normative permissiveness embeddedness in European societies is studied.

Key words: cross-national survey, normative permissiveness, permissive and restrictive societies, index of normative permissiveness.

*Стаття надійшла до редколегії 22.04.2010
Прийнята до друку 25.06.2010*